

**ULUSLARARASI BEŞERİ VE SOSYAL
BİLİMLER İNCELEME DERGİSİ (UBSBİD)**
**INTERNATIONAL HUMANITES AND SOCIAL
SCIENCE REVIEW (IHSSR)**

Volume: 6 Issue: 1 Year: 2022

SATUK BUĞRA HAN'IN TARİHİ HAYATI VE MENKİBEVİ KİŞİLİĞİ

Nida ERİM*

MAKALE BİLGİSİ

Makale Tarihiçesi:
Başvuru:04.05.2022
Revizyon : 22.06.2022
Kabul : 22.06.2022
Orcid Numarası :
0000-0003-2171-5593

Anahtar Kelimeler: Satuk
Buğra Han, Karahanlı
Devleti, Türkler, İslam

ÖZ

Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han Türk İslam tarihinin en önemli şahsiyetlerinden biridir. Satuk Buğra Han'ın tarihi şahsiyeti hakkında kesin bilgiler mevcut değildir. Pek çok kaynak, Türklerin Satuk Buğra Han zamanında İslam dinini kabul ettiklerini doğrulamaktadır. Bu çalışma Satuk Buğra Han'ın siyasi kişiliği yanında İslam'ın diğer coğrafyalarda da yayılmasına olan katkısını incelemektedir. Pek çok kaynakta, çocuk ve torunlarının hayatlarının da Satuk Buğra Han'da vücut bulan menkıbevi hayatları anlatılmaktadır. Bu çalışmada bu hikâyelere de yer verilmiştir. Ayrıca, Satuk Buğra Han'ın yaşadığı dönemin daha iyi anlaşılması için Karahanlı Devleti hakkında genel bilgiler sunulmuştur. Bu çalışmada mevcut tarihsel kaynaklar ve dönem üzerine yapılan çalışmalar da yer almaktadır.

**HİSTORICAL LIFE AND LEGENDARY CHARACTER OF SATUQ
BUGHRA KHAN**

ARTICLE INFO

Article History:
Received: 04.05.2022
Revised : 22.06.2022
Accepted : 22.06.2022
Orcid Number:
0000-0003-2171-5593

Keywords: Satuq Bughra Khan,
Kara-Khanid State, Turks,
Islam

ABSTRACT

Satuq Bughra Khan, the Karakhanid ruler, is one of the most critical figures in Turkish-Islamic history. Although there are no explicit details about Satuq Bughra Han's portrayal, numerous historical sources confirm that Turks converted to Islam during his reign. This study holds information about Satuq Bughra Khan's contribution to the spread of Islam in other geographies as much as his political personality. In addition, some literature sources reflect the anecdotal lives of his descendants, embodied in the personality of Satuq Bughra Han. This study also includes these narratives. Finally, available facts about the Karakhanid State are presented to understand better the period in which Satuq Bughra Khan lived. This study also encloses existing historical sources and studies on the period.

* Research Article / Araştırma Makalesi

Cite As/ Alıntı: Erim N. (2022), " Satuk Buğra Han'ın Tarihi Hayatı Ve Menkıbevi Kişiliği", Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi , 6 (1).

Giriş

Bu çalışmada Türk İslam tarihinde önemli bir yeri olan Satuk Buğra Han'ın tarihi konumu, siyasi faaliyetleri ve menkıbevi kişiliği ele alınmaktadır. Çalışmada önce Satuk Buğra Han'ın hüküm sürdüğü Karahanlı Devleti'nin tarihiyle ilgili genel bilgiler verilmiş, sonra eldeki bilgiler ışığında Satuk Buğra Han'ın hayatı anlatılmış, en sonunda ise onun soyundan gelen çocukları ve torunlarının Türk-İslam paydası ortaklığında vücut bulan tarihi ve menkıbevi kişilikleri aktarılmıştır.

Karahanlı Adı ve Karahanlı Devletinin Kökeni

Karahanlılar (840-1212) adıyla bilinen Türk hanedanlığı çeşitli İslam tarihi kaynaklarında Hakāniyye (Hâkanlılar), Hāniyye, Âl-i Hâkan, Hâkaniyân, Mülûkü'l-Hâkaniyye, Mülûkü'l-Hāniyye, Mülûkü'l-Hāniyye el-Etrāk, Âl-i Efrâsyâb et-Türki, Beytü'l-Hāniyye, Nebîre-i Efrâsyâb, gibi adlarla geçmektedir.¹ Rus şarkiyatçısı Vasilij Vasilevic Grigorev' 1874'te yazdığı bir makalede² hanedan üyelerine verilen kara han, kara hakan, arslan kara hakan, buğra kara hakan gibi unvanlarda bulunan "kara" sözcüğünün "yükseklik ve yücelik" anlamına geldiğini belirtmiş ve ilk kez Karahanlılar adının semantik açıklamasını yapmıştır. (Özaydın, 2009: 404)

Karahanlıların kökeni konusu 18. yüzyıldan beri tartışılmaktadır. Araştırmacılar Uygur, Karluk, Yağma, Çigil, Türkmen, Göktürk, Türkes, Oğuz, Karluk-Yağma, Yağma-Çigil, Göktürk-Uygur, Karluk-Uygur, Karluk-Yağma-Tokuzoğuz gibi çeşitli köken varsayımları³ öne sürmüşlerdir; en çok kabul gören varsayım Karluk ve Yağma boylarıyla ilişkilidir (Ercilasun, 2010: 287). Yağmaları esas alan araştırmacılara göre⁴, Karahanlı hakanlarının kökeni Dokuz Oğuz yani Uygur kökenli olan Yağmalara dayanır (Ercilasun, 2010: 287). Bazı araştırmacılar⁵ ise Karahanlıların kökeninin Karluklara dayandığını ileri sürmektedirler.

Ayrıca, Karahanlılar⁶ devletinin çağdaşı olan veya yakın tarihte yaşamış tarihçiler Karahanlıları "Âl-i Efrâsyâb et-Türki" (Türk Afrâsiyaboğulları) ve Nebîre-i Efrâsyâb (Afrasiyab'ın Torunları) gibi adlarla anarak devletin kökenini ünlü Türk hükümdarı Afrasiyab⁷'a bağlarlar.

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Özaydın, Abdülkerim (2009). "Karahanlılar". TDVİA, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 24, 404-412.

² Ayrıntılı bilgi için bkz: Grigorev, V. V. (1874). "Karachanidy v Maverannagre po Tarichi Muneddzima-basi v osmankom texte s prevodom i primecanijami". ZVO, S. 17, 189-258.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Yasin, Yusufcan (2016). "Karahanlıların Hükümdar Sülalesi Üzerine". Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, 2016/7, 85-104.

⁴ V. V. Barthold, Z. V. Togan ve R. Genç bu araştırmacıların başında gelir. V. V. Barthold Yağma tezini kabul etmekle birlikte Karlukların Karahanlı Devletinde önemli bir unsur olduğunu belirtir (Barthold, 1990: 273). Togan da bu görüşü kabul eder ve buna ek olarak Karahanlıların Köktürk hanları ile birlikte Aşina neslinden geldiğini ileri sürer (Togan, 1970: 430). Genç, *Hudûdu'l Âlem'*de, Kaşgar'ın Yağma şehirlerinden biri olması ve Yağma hanlarının kökeninin, Tokuzoguz hanedanına dayanması, özellikle de *Mücmelü't Tevârih'*teki, Yağma hanlarına "Buğra Han" denildiği bilgisine dayanarak Yağma tezin destekleyenler arasında yer alırken Karlukların o dönemde buldukları bölgede Karahanlılar gibi büyük bir devlet kuracak güçte olmadıklarını da belirtir (Genç, 2002: 30-35).

⁵ Pritsak, Kafesoğlu, ve Golden Karluk tezini savunan araştırmacılar arasında öne çıkan isimlerdir. Karluktezinini savunanlar arasında en başta Pritsak gelir (Ercilasun, 2010: 287). Pritsak, Karahanlıların Aşina kökenli olduğunu ileri sürdüğü Karlukların hükümdar ailesi tarafından kurulduğunu ve dolayısıyla Karahanlıların da Aşina nesline bağlı olduğunu bildirir (Pritsak, 1997: 252). Kafesoğlu da Pritsak'ın bu görüşlerine katılır (Kafesoğlu, 1996: 139). Golden ise 840 yılında Uygurların yıkılması ve buna bağlı olarak bölgede gerçekleşen olaylar sonucunda Karlukların kağanlıklarını ilan etmiş olabileceğini belirterek Karluk tezine katılır (Golden, 2002: 163).

⁶ Başlı başına çok kapsamlı bilimsel bir araştırma konusu olan Karahanlıların köken meselesi hakkında kesin bilgiler olmayışı ve araştırmaların varsayımlar üzerinden yürütülmesi gibi nedenlerden dolayı bugün halen tartışılan bir konu olup henüz açıklığa kavuşmamıştır.

⁷ Afrasyâb, Nehname ve diğer Farsça eserlerde adı geçen Farslılara karşı pek çok savaflara girmiş ve Keyhüsrev b. Siyâvüş döneminde bu savafların birinde vefat eden ünlü Turan kahramanıdır. Efrasyâb hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yazıcı, Tahsin (1994). "Efrasyâb". TDVİA, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, X, 478-479.

Karahanlıların Kuruluş Devri

Karahanlı Devleti'nin kökeni gibi kuruluşu hakkındaki bilgiler de kesin değildir. Karahanlıların erken tarihi hala bir varsayım meselesidir. Karahanlıların Karluk kökenli olduğu görüşünü benimseyen araştırmacılara göre, 840 yılında Ötüken'deki Uygur Devleti'nin (744-840) Kırgızlar (840-920) tarafından yıkılmasıyla bölgede doğan otorite boşluğundan yararlanan Karluklar kendilerini kağanlığın yasal halefi ilan ederek Yedi-su'da Batı Türgiş sahasına akın etmişler, Balasagun ve Taraz'ı ele geçirip hükümdarlıklarını kurmuşlardır. Mes'ûdî'nin⁸ (ö. 345/956), Mürüçü'z-Zeheb (930) eserinde kaydettiği "hükümdar ve hakanlar hakanı Karluklardandır" ifadesi ve bu hükümdarı Afrasiyab nesline dayandırması Karahanlıları Karlukların kurduğunu gösteren deliller arasında sayılır. (Şeşen, 1998: 44.) Golden ise, Karlukların Karahanlılar ile ilişkisinin net olmadığını ifade eder; ancak Karahanlıları Karluk hükümdar ailesinin kurmuş olabileceğini de belirtmekten geri durmaz. (Golden, 2002: 163).

Karahanlıların Yağma kökenli olduğu görüşüne karşı çıkan araştırmacılar ise, Karlukların o dönemde Karahanlılar gibi büyük bir devlet kuracak güçte olmadığını, ayrıca Karluk hükümdar unvanlarında kağan, hakan ya da han gibi sıfatların bulunmadığını belirtirler. Onlara göre Karahanlılar; Uygur Devletleri yıkıldıktan sonra, aslen Uygurlara bağlı bir boy olan Yağmaların Kaşgar'a gelip bazı yerleri Karluklardan almasıyla kurulmuştur. Yazarı tespit edilemeyen *Mücmelü't-tevârîh ve'l-kışâş* adlı eserde (521/1127) Yağma hükümdarların "Buğra Han" unvanını kullandıkları belirtilir; *Hudûdü'l-âlem*⁹ adlı eserde ise (372/982-83) Yağma hükümdarlarının Tokuzoğuz (Uygur) kökenli olarak gösterilmesi ve Kâşgar ile Artuç¹⁰'un o dönemde Yağmaların yönetiminde olduğu kaydı, Karahanlıların Yağmalar tarafından kurulduğunu gösteren önemli kanıtlardır (Genç, 2002: 695).

Karahanlı Devleti'nin kurulduğu bölge Orta Asya'da, Doğu ve Batı Türkistan'dır. Stanley Lane Poole¹¹ Karahanlıların kuruluş tarihini 320/932 yılı olarak gösterirken Pritsak, bu tarihi 225/840 olarak verir. (El-Müheymid, 2001: 284-285). Pritsak'ın bildirdiği 225/840 tarihi en çok kabul gören tarihtir.

Karahanlıların bilinen ilk hükümdarı Afrasiyab soyundan gelen Bilge Kül Kadir Han'dır. (Şeşen, 1998: 203-204). Bilge Kül Kadir Han'dan sonra oğullarından Bezir Arslan Han'ın büyük kağan unvanı ile Balasagun'da devleti yönettiği, Kadir Han Oğulçak'ın ise Taraz'da devlet yönetiminde görev alarak büyük kağana yardım ettiği bilinmektedir (Argunşah, 2010: 10). Ancak, Karahanlıların kapalı tarihi ve eldeki kaynakların yeterince aydınlatıcı olmayışı bu bilgilerin araştırmacılar tarafından şüpheyle karşılanmasına neden olmaktadır. Özellikle, 942 yılına kadar¹² Balasagun'un Karahanlı yönetiminde olduğuna dair hiçbir kaydın bulunmaması Karahanlıların ilk dönemleri hakkında mevcut bilgilerin kabul görmesini zorlaştırmaktadır.¹³

Satuk Buğra Han Hakkında Yapılan Çalışmalar

Karahanlı Devleti hakkındaki bilgilerin yeterince aydınlatıcı olmayışı Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han için de geçerlidir. Satuk Buğra Han'ın halkın muhayyilesinde şekillenen olağanüstü

⁸ Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Mes'ûdî el-Hüzelî (ö. 345/956). *Mürüçü'z-zeheb* adlı eseriyle tanınan tarih ve coğrafya âlimi, seyyahıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Avcı, Casim (2004). "Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin". TDVİA, Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 29, 353-355.

⁹ Farsça yazılmış ilk coğrafya kitabıdır. Yazarı belli olmayan eserin tam adı *Hudûdü'l-âlem mine'l-meşriğ ile'l-mağrib*'tir. Eser ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kurtuluş, Rıza, "Hudûdü'l-âlem". TDVİA, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi. c.18, s.304.

¹⁰ DLT'te Artuç adıyla Kaşgar'da iki köy bulunduğu kaydedilir (DLT I, 95). Artuç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldırım, Kürşat (2016). Doğu Türkistan'ın Tarihi Coğrafyası. İstanbul: Ötüken Yayınları. s. 200.

¹¹ Stanley Lane Poole (1854-1931). İngiliz şarkiyatçısıdır. Önemli eserleri arasında *Essays in Oriental Numismatics* adlı üç ciltlik eseri (London 1874, 1877-1892), *Coins of the Urtuki Turkomans* (London 1874) ve on ciltlik *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum* (London 1875-1890), *The Mohammadan Dynasties: Chronological and Genealogical Tables with Historical Introductions* (Westminster 1894) adlı eserleri saymak mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bkz: Yel, Ali Murat (2003). "Lane-Poole Stanley". TDVİA, Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi. c.27, s. 100-101.

¹² Karahanlı Devleti ile ilgili 942 yılında gayrimüslim Türklerin Balasagun'u ele geçirdiği ardından Satuk Buğra Han'ın bu şehrin hakimiyetini geri kazandığı bildirilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Özaydın, 2009, s. 404-412.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Genç, 2002, s. 38-39.

kişiliğinin tarihi kişiliğini gölgelemesinden dolayı hakkında elde edilen sınırlı bilgiler çoğunlukla menkıbevi ve efsanevi niteliktedir.

Satuk Buğra Han'la İlgili Kaynak ve Çalışmalar

Satuk Buğra Han hakkında ayrıntılı bilgi en veren en eski kaynak, Ebû el-Fütûh Abdülgâfir b. Hüseyin el- Almaî'nin (ö. 1093) 489/1096 yılında yazdığı *Tarih-i Kaşgar* adlı eseridir. Ancak eser elde mevcut değildir. Cemâl el-Karşî (ö. 702/1303'ten sonra) 1300 yılı civarında yazdığı *Mülhakatü's Sürâh* adlı eserinde kaydettiği bilgileri bu eserden aktardığını ifade etmektedir. Satuk Buğra Han hakkında dolaylı ve kısa bilgilere yer veren diğer eski kaynaklar ise İbnü'l Esir'in (1160-1233) *El Kâmil* (1230) ve Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin'in (ö. 470/988), *Târihu Beyhakî* adlı eserleridir. Satuk Buğra Han'ın menkıbevi ve destani hayatını konu alan el yazmalarını inceleyen ilk çalışmalar R.B. Shaw'a (1878) ve F. Grenard'a (1900) aittir. 1935 yılında Gunnar Jarring "A Litrary Text from Kashghar edited and translated with Notes and Glossary", 1993'te J. Baldick "Imaginary Muslims: The Uwaysi Sufis of Central Asia", 1996'da D. Deweese "The Tadhkira-i Bughra-khan and the 'Uvaysi' Sufis of Central Asia: Notes in Review of Imaginary Muslims", 2008'de E. M. Molotova "Orta Asya Halklarının Tarihî Kaynağı Olarak 'Buğra Han Tezkiresi'"¹⁴ adlı makaleleri ve 2021'de Abir Mahmud Muhammed Ramazan "Türk Mitini Ergenekon ve Satuk Buğra Han Mitleri Üzerinden Sadeleştirmek ve Sunmak (Çeviri ve Uygulamalı Analitik Çalışma)"¹⁵ adlı yüksek lisans tezi literatürde yer alan çalışmalardır.

Türkiye'de Satuk Buğra Han'a ilk kez M. Fuat Köprülü *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde yer verir. Tezkire metninin esas alındığı ilk çalışma ise Osman Turan'a aittir. Osman Turan'ın bu çalışması, F. Grenard'ın Satuk Buğra Han hakkındaki temel çalışmalarının 1939-1940 yılları arasında *Satuk Buğra Han Menkıbesi ve Tarih* adıyla bölüm bölüm tercüme edilmesinden oluşur. Diğer çalışmalar ise şunlardır: Mehmet Turgut Berbercan'ın "Buğra Tezkiresi'nden Parçalar (Transkripsiyon-Dil Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar-Tercüme)" makalesi (2011), Nida Erim'in "Tezkire-i Satuk Buğra Han [65b-89b] (Giriş, Dil Yazım Özellikleri, Transkripsiyonlu Metin, Dizin-Sözlük)" yüksek lisans tezi (2011), B. Erdem Dağıstanlıoğlu'nun "Tezkire-i Buğra Han'ın Çağatayca Yazılmış Bir Nüshası (Metin-Dil İncelemesi-Tıpkıbasım)" (2012), İsa Özkan'ın "Abdü'l-kerim Satuk Buğra Han Destanı" (2013), Ünal Zal ve Ümit Eker'in "Ebû Nasr Sâmanî Tezkiresi" makalesi (2014), B. Erdem Dağıstanlıoğlu'nun "Ebu'n-Nasr Samanı ve 19. yüzyılda Yazılmış Bir Uveysi Tezkiresi Üzerine" makalesi (2014), Necati Demir'in "Satuk Buğra Han Destanı" çalışması (2017) ve Emine Çakır'ın "Satuk Buğra Han Tezkiresi Üzerine Halk Bilimsel Bir İnceleme" doktora tezi ve çeşitli makaleleri.¹⁶

Satuk Buğra Han'ın Tarihi Kişiliği

Satuk Buğra Han'ın şeceresine dair Cemâl el-Karşî'nin *Mülhakatü's-Şurâh* adlı eserinde geçen "Abd al-Kerim ibn Bezir Arslan Han" ifadesinden hareketle Satuk Buğra Han'ın babasının Bezir Arslan Han olduğu bilgisine ulaşılır (Cemâl el-Karşî, 1900: 130). Yine Cemâl el-Karşî'nin kaydettiği bilgilere göre Abd al-Kerim Satuk Buğra Han'ın Afrasiyab neslinden Bilge Munçur Kadir Han oğlu Bezir Arslan'ın (ö. 303/915-16 yılı civarı) oğlu olduğu ve soyunun Nuh peygambere kadar eriştiği bildirilir. (Şeşen, 1998: 208). Bazı kaynaklarda 344 (955/956) yılında vefat ettiği yazılmaktadır. (Cemâl el-Karşî, 1900: 130;

¹⁴ Makalenin orijinal kaynağı için bkz: З.М.МОЛОТОВА (2008). ЗКИРА-ЙИ БОГРА -ХАН КАК ИСТОЧНИК ЛО ИСТОРИИ НАРОДОВ ЦЕНТРАПЬНОЙ АЗИИ.ИЗВЕСТИЯ НАН РК.Серця оышесмвенных наук. No: 2, s. 22-26.

¹⁵ Tezin orijinal kaynağı için bkz: عبير محمود محمد رمضان، عبير محمود محمد - مجلة كلية الآداب، حلوان، (2021) (ترجمة ودراسة تحليلية تطبيقية)

¹⁶ Çakır, Emine (2018). "Toplumsal Bellekte Ad Verme Geleneği ve İdeoloji: Satuk Buğra Han*". Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi, 2018/9/1, 30(119, 31-47); Çakır, Emine (2019). "Grup Folkloru Bağlamında İcat Edilmiş Yemek: Satuk Buğra Han Aşısı". Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 11.05.2019. 6(17), 229-238.

Barthold, 1997: 760). 96 yaşında vefat ettiği (Turan, 1939: 146) bilgisi göz önünde bulundurulursa 248/859 tarihinde doğmuş olabileceği ileri sürülebilir.

En bilinen adı Satuk olmakla birlikte kaynaklarda Satuk, Şebk ve Çanak adlarıyla da anılır. Bugünkü Uygur Türkçesi'nde adı Sutuk veya Satuk olarak geçmektedir (Hunkan, 2009: 181). Yağmaların başlıca ongunu (totemi) olan ve "Deve aygırı" anlamına gelen "Buğra", tıpkı Çiğillerin "Aslan"ı gibi Karluk kavimlerinin iki ongunundan biridir. (Öztürk, 2009: 22). Türklerde Tarih boyunca her kurulan devletin kendine özgü unvan alması geleneğinden dolayı Buğra Han unvanı yalnızca Karahanlılar tarafından kullanılmıştır.

Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han Türk İslam tarihinde, İslamiyet'i kabul eden ilk Türk hakanı ve tarihin akışını değiştiren en önemli kişilerden biri olarak yer alır. İslamiyet'i devlet dini olarak kabul edip resmileştirmesi, Türklerin kitleler halinde Müslümanlığa geçişini sağlaması, İslamiyet adına verdiği cihat ve gaza mücadelesiyle Türk İslam tarihi için çok önemli bir kişiliktir.

Satuk Buğra Han'ın Siyasi Faliyetleri

Satuk'un babası Bezir Arslan Han'ın (ö. 303/915-16 yılı civarı) ölümünden sonra Balasagun'da II. Arslan Han'ın hükümdarlığını ilan etmesi üzerine Satuk ve annesi Kaşgar'ın yönetiminden sorumlu olan Satuk'un amcası Kadir Han Oğulçak'ın yanına sığınmak zorunda kalır. Satuk Kaşgar'ın kuzeyinde bulunan Artuç'ta amcası Oğulçak tarafından vergi toplamakla görevlendirilir (Hunkan, 2009: 181).

Karahanlı Hükümdarı Oğulçak'ın, Samani emirinin sığınma talebini kabul etmesi ve onu Satuk'un görevli olduğu Artuç'a yerleştirmesi sonucu Nişâburlu Ebü'l-Hasan Muhammed b. Süfyân el-Kelemâtî gibi İslam davetçileri peş peşe bölgeye akın etmeye başlamıştır. Pek çok kaynakta¹⁷ Satuk Buğra Han'ın bu İslam âlimlerinin telkinlerinden etkilenerek İslam dinini kabul ettiği kaydedilir.

308/920 yılında¹⁸ Satuk'un İslamiyet'i kabulü Türk İslam tarihinde yeni bir sayfa açar. Bu tarihten sonra ve özellikle Satuk'un İslamiyet'i resmi devlet dini olarak ilân etmesiyle Türklerin boylar, kabileler halinde Müslüman oluşları hız kazanmıştır (Mermer, 2009: 2). Müslüman olduktan sonra Abdülkerim adını alan Satuk, gayrimüslim amcası Kadir Han Oğulçak ile hem siyasi hem de dini boyut kazanan bir mücadeleye girerek Karahanlıların batıdaki topraklarında Müslümanlığın yayılması için çabalar. Mücahit ve gazi unvanlarıyla anılan Satuk; Tabgaç Balık, Atbaşı ve Kaşgar şehirlerini fethetmiş, sonunda amcasını bozguna uğratarak Buğra Han unvanını almıştır. Satuk Buğra Han'ın aynı zamanda Kara Han unvanını kullandığı görülür. Onun Kara Han unvanını kullanması, hakanlığın merkezi olan Balasagun'u fethettiğini kanıtlamaktadır. Ayrıca, Karahanlı hükümdar ailesinde Müslümanlığı kabul eden hanedanın atası ve en yaşlısı olması da Kara Hakan unvanını kullanmasının bir başka nedeni olarak gösterilmektedir (Hunkan, 2009: 181).

Satuk Buğra Han'ın Müslüman olmasıyla Samanilerle olan mücadele, yerini barış ve iş birliğine bırakır.¹⁹

Karahanlı Devlet tarihiyle ilgili verilerin sınırlı olması Satuk Buğra Han'ın siyasi faaliyetleri hakkındaki bilgileri de kısıtlar. Tezkire-i Satuk Buğra Han'daki bilgiler efsanevi ve menkıbevi niteliktedir (Hunkan, 2009: 181).

¹⁷ Bu kaynaklardan bazıları şunlardır: Hunkan, 2009, s. 181; Ali b. Salih el-Muheyim, 2001, s.281-310; Özyayın, 2009, s. 405; Pritsak, 1997, s. 253.

¹⁸ Bu tarih farklı kaynaklarda 932, 940 ve 945 yılları olarak değişiklik gösterir.

¹⁹ Doğu Karahanlılar ile Batı Karahanlılar arasında yaşanan Balasagun muharebesinde (330/942-943) Satuk Buğra Han'ın Samani Emiriyle işbirliği halinde olması bu duruma örnek gösterilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Pritsak (1977) "Karahanlılar", İA, c. VI, s. 251-253).

344'te (955) vefat eden Satuk Buğra Han Kaşgar'ın kuzeyinde Artuç'a defnedilmiştir. Kabri bugün bile Müslümanların ziyaret ettiği kutsal mekânlardan biridir.

Satuk Buğra Han'ın Menkıbevi Kişiliği

Satuk Buğra Han'ın menkıbevi kişiliği henüz o doğmamışken başlar ve onun ilk müslüman Türk olacağı "evvelü men esleme mine't-Türk Satuk Buğra Han" hadisiyle Hz. Muhammed'e atfedilir (Berbercan, 2011: 448). Satuk Buğra Han'ın İslamiyet'i kabul eden ilk Türk hakanı olduğu pek çok kaynakta yer almaktadır.²⁰

Tezkire-i Satuk Buğra Han'da Satuk'un doğum hadisesi menkıbevi unsurlarla rivayet edilir. Satuk doğduğu zaman yerin sarsıldığı, dağdaki kaynakların kaybolduğu, kış mevsimi olmasına rağmen bahçe ve çayırın çiçekle dolduğu ifade edilir. Bu durum karşısında kâhinlerin ileride Müslüman olacağını anladıkları bu çocuğu öldürmek istediklerini fakat annesinin onlara karşı gelip "Şimdi dursun Müslüman olduğu zaman öldürürsünüz." dediği anlatılır (Turan, 1939: 146-147).

Satuk Buğra Han'ın İslamiyet'i kabulü de doğum hadisesi gibi menkıbevi unsurlar barındırır. El-Kamil'deki kayda göre Satuk Buğra Han'ın rüyasında gökten inen bir kişinin kendisine Türkçe olarak, "Müslüman ol ki dünya ve ahirette selamet bulasın." dediği, böylece İslamiyet'i kabul ettiği ve sabah olunca Müslüman olduğunu herkese açıkladığı rivayet edilir (Özaydın, 2009: 405).

*Târîhu Kâşgar ve Tezkire-i Satuk Buğra Han'*daki kayda göre Satuk on iki yaşında İslamiyet'i kabul eder. Bir taraftan gizlice Müslümanlığın gerektirdiği ibadetleri yerine getirirken diğer taraftan da hanedan üyelerinden başlayarak yakın çevresini gizlice İslam'a yöneltir. Amcası Kadir Han Oğulçak'a (tezkireye göre üvey babası Hârûn Buğra Han) karşı üstünlük kazanarak Kâşgar şehrini ele geçirdiğinde yirmi beş yaşındadır. Ancak kaynaklar Satuk'un Müslümanlığını ve amcasına karşı olan örgütlenmesini bu kadar uzun bir süre gizleyebilmesinin mümkün olmadığını belirtmektedirler (Huncan, 2009: 181). Barthold'un neşrine göre Satuk, Samani Nasr bin Ahmed'den İslam dinini öğrenerek Müslüman olmaya karar verir. (Cemâl el-Karşî, 1900: 130). Samani Nasr b. Ahmet ve Satuk bu durumu Oğulçak'tan gizler. İlerleyen günlerde Satuk İslam dininin şartlarını öğrenir; amcası Oğulçak'tan gizlice ibadetlerini yerine getirmeye çalışır. Satuk'un Müslüman olmasından şüphelenen Oğulçak onu takip etmek için gözcüler görevlendirir. Satuk'un Müslüman olduğunu öğrenen Oğulçak bu durumu Satuk'un annesine bildirir ve Satuk'u sınamak için onu puthane inşa etmekle görevlendirir (Cemâl el-Karşî, 1900: 132). Satuk'un annesi gizlice bu haberi Satuk'a ulaştırır. Annesinin uyarısıyla Satuk puthane inşaatında herkesten çok çalışır. (Cemâl el-Karşî, 1900: 132). Böylece Müslüman olduğunu herkesten gizlemiş olur.

Satuk 25 yaşına geldiğinde Müslümanlığını ilan ederek etrafında bir ordu kurmaya başlar. Böylece, amcası Oğulçak ile mücadelesi açıkça başlamış olur (Cemâl el-Karşî, 1900: 132). Satuk Buğra Han'ın önce amcası Oğulçak ile ardından tüm karşıtlarına karşı giriştiği savaş geniş kitleleri de içine alarak yayılır ve İslamiyet'in hızla geniş sınırlara ulaşmasını sağlar.

Tezkirede, gayrimüslimler için dehşet verici bir düşman olduğu, savaşlarda ağızından ateşler çıkararak düşmanlarını parçaladığı, kılıcını çektiği zaman kılıcının kırk adım uzadığı vb. ifade edilir. Ayrıca 96 yaşına vardığında kılıcının dehşetinin Amuderya boylarına, güneyde Kışkezek, kuzeyde Karakum ve Çin'de Turfan'a kadar uzandığı anlatılır. (Turan, 1939: 145-146) Fiziki ve zihinsel olarak; ince bakışlı, güzel yüzlü, zeki, temiz zihinli, duru dilli, ileri görüşlü ve akıllı bir delikanlı olarak tasvir edilir (Cemâl el-Karşî, 1900: 131).

Satuk Buğra Han'ın Çocukları ve Torunlarının Menkıbevi Hayatı

²⁰ Bu kaynaklar şunlardır: İbnü'l-Esir, El-Kâmil fi't-Târîh. (Neşr. C. J. Tornberg). Leiden. c. XI, s. 82; Pritsak, (1977). "Karahanlılar". *MEB İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: MEB Yayınları. c. VI, s. 251-273. ; Edhem, Halil (1927). *Düveli İslamiye*, İstanbul: Milli Matbaa. s. 179; Togan, Zeki Velidî (1970) *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. c. I., s.57.

Tezkire-i Satuk Buğra Han'ın²¹ son bölümünde Satuk Buğra Han'ın çocukları ve torunlarının İslam dinini yayma mücadeleleri, bu uğurda gayrimüslimlerle yapılan zorlu savaşlar ve bazı kerametler yer alır (Erim, 2011: 24).

Satuk Buğra Han'ın oğlu, Hasan Buğra Han komutasındaki Müslüman ordusu ile Nektî Reşid komutasındaki gayrimüslim ordusu arasında geçen bir savaşta Hasan Buğra Han'ın bir kerameti şöyle anlatılır:

"O gün Sultan Hasan Buğra Han Gazi Padişah Hazretleri(nin) savaş meydanına gelmeleriyle (birlikte) Nektî Reşid (de) ordusuyla geldi. Sultan Hasan Buğra Han Gazi Padişah Hazretleri bu yüce ayeti okudular: '*Allah'a tevekkül ettim ondan başkasından bir şey ümit etmiyorum.*'"

Hasan Buğra Han'ın bu duasından sonra Müslümanların çok çetin bir savaşa giriştiği, bu savaşta gösterilen mücadeleden üstünlük kazanılmasından dolayı yer ve göğün titrediği, yedi kat yer ve yedi kat gök meleklerinin Müslümanları takdir ettiği anlatılır (Erim, 2011: 61-62).

Hasan Buğra Han komutasındaki Müslüman ordusu ve Çekkelü Halhal Maçin komutasındaki gayrimüslim ordusu arasında geçen bir başka savaşta ise savaşı kaybeden Müslümanların içinde buldukları zor koşullar şöyle anlatılır:

"Gayrimüslimlerin kanını derya gibi akıttılar. Öldürdükçe çoğalıp geldiler. Yakın arkadaşlarını kuşatıp ele geçirdiler. Şaşırdılar. Bu çölden hiçbir yere çıkmanın yolu yok. O yerde karar kıldılar. Yedi gün boyunca bir damla su bulamadılar. Müslümanlar açlık ve susuzluk içinde hayrete düştüler. Yüce, eksiksiz ve kusursuz olan Allah'a yöneldiler. Yüce Allah'ın yardımıyla temiz yüzlü ve temiz yürekli kimseler, birisi elinde altın ibrik, birisi elinde küçük salkım tutup (Müslümanlara) verdiler. (Müslümanlar:) 'Bu nasıl su?' diye sordular. Onlar: 'Bu zezem kuyusunun suyudur' deyip ellerine verdiler. Bu iki kimseden birinin melek, diğerinin Hızır²² Aleyhi selam olduğunu söylerler. Ve yine şöyle rivayet ederler: Hasan Buğra Han Gazi Padişah Hazretleri o suda temizlendiler. Sekiz adım atarak bir yere gelip iki rekât namaz eda ettiler. Müslümanların hakkında yanık yanık ağladılar. Padişah Hazretlerinden damlayan yaşlar taş üzerine akınca orda bir kuyu meydana çıktı (...) Padişah Hazretleri: 'bu çölde su çıkması Yüce Allah'ın yardımudur. Sizin konaklama yeriniz işte burasıdır' deyip buraya Deşt-i Köl adını verdiler (...) Bütün Müslümanlar Hasan Buğra Han Gazi Padişah Hazretlerinin bu kerametlerini görüp yeni baştan iman ederek iman tazelediler" (Erim, 2011: 77-78).

Başka bir menkıbede ise, Şehid Ali Arslan Han Gazi'nin vücuduna hiç bir silahın tesir edememesi ve şehit edilişleri şöyle anlatılır:

"Şehid Ali Arslan Han Gazi Padişah Hazretleri doksan bin askeri alıp gayrimüslimleri kovalayıp Ur Tang Kara denilen yerde karar kıldılar. Orda Bir hayli kâfir vardı. Padişah Hazretleri günlerce çetin savaşıp gayrimüslimlerin kanını Ceyhun nehri gibi akıttılar. Şehid Ali Arslan Han Padişah Hazretlerine hiç bir kılıç ve ok işlemiyor. Gayrimüslimler şaşırdı Çekkelü Halhal Maçin dedi ki: 'Bunlara kılıç, balta (ve) hiçbir şey işlemiyor. Hiç kimsenin kılıcı baltası neden Padişah Hazretlerine işlemiyor? Ne şekilde yapılırsa kılıç balta işler? Bunu anlayıp bildirecek bir kişi olsa ona boyunca altın vereceğim' diye vaatte bulundu. O vakitte gayrimüslimlerin içinde Evc adlı aşağılık bir gayrimüslim vardı. (Evc): "Bu işi ben yapayım" diyerek hilelerle kendini İslam ordusuna aldırды. Günlerce askerlerin arasında yürüyüp Padişah Hazretlerinin çayhanelerinde hizmet etti. Onun maksudından hiç kimse haberdar olmadı. Birgün Padişah Hazretleri savaştan dönüp mutlu, sevinçli tahtında oturuyorlardı. Birkaç savaş hatırasını anlatıp Padişah Hazretlerinin (kahramanlığını ve yenilmezliğini) anlatıp soru sorduk. (İçimizden biri): 'Ey âlemin sığınacağı Padişah! Hazretlerine asla kılıç işlemiyor, (bu) nasıl olur?' dedi. Padişah Hazretleri: 'Bana hiç bir zaman kılıç, balta işlemez. Ancak, sabah namazına durduğumda bedenim ıslanır. O yerde bir kere bile (vücuduma) vurulsa kesilir' dediler. Bu cadı

²¹ Kaşgarlı Niyazi'ye ait olan bu Taşkent nüshası (1321/1903-1904), Özbekistan Bilimler Akademisi Şarkşinâlık Enstitüsü Kütüphanesinde 1818 katalog numarası ile kayıtlıdır.

²² Hızır hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Çelebi, İlyas (1998). "Hızır". TDVİA, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 17, 406-409.

kimse: 'nasıl (güzel) söz nasıl (güzel) iş (demek ki böylece kılıç, balta Padişahı) yaralar?' deyip gizlendi. Padişah Hazretlerinin inci gibi sözlerinden duydu. Bundan hiç (kimse) haberdar olmadı. Bu davar (casus Evc) ordu arasından çıkıp Çekkelü Halhal Maçın'e müjde gönderdi. Gayrimüslimler mutlu oldu. (Çekkelü Halhal Maçın) bu davara çok altın verdi. Perşembe günü yiyecek içecek hazırladılar. Müslümanlara yiyecek içecek verdiler. Kuran'ı hatmedip sevabını şehitlerin ruhlarına bağışladılar. O gün Padişah Hazretleri doksan bin asker ile düzgün saf tuttular. Çekkelü Halhal Maçın de düzgün saf çekip (Müslümanlara karşı) durdu. O gün öyle savaştılar ki sayısız gayrimüslimi cehenneme gönderdiler. Müslümanlardan da o kadar kişi şehitlik şerbetini içtiler. Gün ilerledi. Dönüş davulu çaldılar. Çadırlarına döndüler. Yiyecek içecek hazırladılar. Kuran'ı hatmedip sevabını şehitlerin ruhlarına bağışladılar. Bu geceyi de telaşla geçirdiler. Sabah namazına başladılar. Namazı bitirip Kuran'ı hatmettiler. Sevabını şehitlerin ruhlarına bağışladılar. Ordu karargâhına geldiler. O gün de öyle çetin savaş oldu ki (...) Gayrimüslimlerin ölüsü(nün) haddi hesabı yoktu. Birkaç bin Müslüman da şehitlik şerbetini içtiler. Aşur ayının onu idi. Sabah namazı için ezan okudular. Müslümanlar saf saf namaza durdular. Sünneti eda edip farza tekbir getirdiler. Namaza durdular (...) Göklerin hükmü, sonsuz, eksiksiz olan Allah'ın takdiridir. Molla İmamın gönüllerinde İnna'atayna suresi²³ vardı. Sözlerine İnna fetahna²⁴ geldi. Gayrimüslimler haberdar olup saf saf yürüyüp Müslümanları şehitliğe eritirdi. *Ve kefa bi'l-lahi şehiden muhammeden resulu'l-lah (Şâhit olarak Allah yeter. Muhammed Allah'ın resulüdür)* ayetin bu kısmına geldiğinde Padişah Hazretlerinin mübarek başlarına kılıç salladılar. Mübarek başları bedenlerinden ayrıldı. *"Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz."* Padişah Hazretlerinin mübarek başlarından ses geldi: "Hoş mu? Gamsız Molla imiş!" Kendilerinin şerefli isimleri Molla Alim iken lakapları Gamsız Hoca oldu" (Erim, 2011: 64-65).

Şehid Ali Arslan Han Gazi'nin şehadete ermelerinin ardından Müslümanların savaşı tamamen kaybetmeye başladıkları sırada Meryem Hanım'ın içinde bulunduğu zor durum da şöyle anlatılır:

"O gün sanki Allah'ın kıyameti oldu. Âlemi karanlık sardı. Yer gök titremeye başladı. Müslümanlar her tarafa dağıldılar (...) Birkaç gayrimüslimi cehenneme gönderdiler. Gayrimüslimler galip gelip bunları şehit etti. Ondan sonra, Meryem Hanım kızlarla tasalanıp savaşa girdiler. Yirmi beş gayrimüslimi cehenneme gönderdiler. Gayrimüslimler galip gelmeye başladı. (Meryem Hanım ve kızlar) yere baktılar. Yer yarıldı. O an yere girip kayboldular. Sonra kızları şehitliğe eritirdiler. *'Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aitiz ve şüphesiz O'na döneceğiz' derler.*" (Erim, 2011: 66).

Türklerde İslamiyet'ten önce kağana Tanrının yeryüzündeki gölgesi sayılarak kutsal bir yön atfedilmesi inancıyla paralel olarak İslamiyet'ten sonra da padişahların dualarının kabul olacağı inancı görülür:

"Çok sayıda Gayrimüslimi öldürüp cehenneme gönderdiler. Sonra kaybolduğunu söylerler ve yine şöyle demişler: 'Bu şehitleri ne yapsak?' Şaşkınlık içindeydiler. Bütün emirler, askerler: 'Ey âlemin yiğit Padişahı! Şehitler hakkında dua etseniz, biz âmin desek çünkü Hazretlerinin duaları kabul olur' dediler. Sultan Hasan Buğra Han Gazi Padişah Hazretleri başlarını çıplak edip (başındaki sarığı çıkarıp) gözlerini göğe dikip el açıp dua ettiler. Müslümanlar: 'Âmin' dediler. Daha dua tamamlanmadan bir karanlık yağmur (bulutu) görüldü. Yeri göğü birbirine katana dek sürdü. Bir saat sonra, yağmur dindi. Dünya aydınlandı. Şehitlerin üstüne kum kâfirlerin üstüne tuz(lu toprak) düşmüştü. O sebepten (oraya) 'Şehitler Kumı' diye isim verdiler." (Erim, 2011: 69).

Tezkirede padişahın duasının kabul olacağı inancına bağlı olarak her savaştan önce padişahın dua alma geleneği vardır:

²³ Kur'anda 108. sûre olan Kevser sûresinin giriş kısmıdır.

²⁴ Kur'anda 48. sûre olan Fetih sûresinin giriş kısmıdır.

"O gün Yusuf Kadir Han Gazi Padişah Hazretleri attan inip pek çok yerde toprağı öptüler, dediler ki: 'Ey ulu Atam! Hazretlerinin huzurunda kesilir başım, akar kanım bu Müslümanların önünde Allah'a can vermek için' deyip dua alıp savaş meydanına geldiler." (Erim, 2011: 60).

Sonuç

Satuk Buğra Han'ın İslamiyet'i kabul eden ilk Türk hakanı olup İslamiyet'i devlet dini haline getirerek resmleştirmesi, çok geniş kitlelerin topluca Müslüman olmasını sağlaması büyük önem taşır. Bu sayede Karahanlılar İslamiyet'i kabul eden ilk büyük Türk devleti olma özelliğini kazanır. Savaşlarda göstermiş olduğu kahramanlıklar efsanevi ve menkıbevi bir dille anlatılsa da onun gerçekte siyasi ve askeri alanda başarılı bir hükümdar, kültürel alanda yenilikçi bir han olduğu; kendi devri için büyük bir kağan olduğu gerçeği göz ardı edilemez. Ayrıca, Satuk Buğra Han'ın İslamiyet'i kabulü Türk topraklarında Hoca Ahmed Yesevi, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre ve daha nice büyük mutasavvıfların yetişmesine imkân sağlar. Gelişen tasavvuf anlayışı Türk mutasavvıfları aracılığıyla göçebe Türklerin yaşadığı bozkırlara hızla yayılır (Tekcan, 2007: 21). Bu değerli mutasavvıfların fikri, dini ve kültürel önderlik ışığında aydınlanan Türk halkı eskiden beri sahip olduğu cihan hâkimiyeti mefkûresini, gaza ve cihat ruhuyla harmanlayarak çok daha kutsal bir mertebeye ulaştırır. Savaşçı kimliklerini bu manevi ruhla tamamlayan Türkler tarih boyunca çok büyük başarılar kazanıp imparatorluklar ve devletler kurarak İslamiyet'in yayılmasında büyük rol oynar.

KAYNAKÇA

Argunşah, M., & Sağol Yüksekaya, G., & Tabaklar, Ö. (2010). *Tarihi Türk Lehçeleri*

Karahanlıca Harezmiye Kıpçakça Dersleri. İstanbul: Kesit Yayınları.

Atalay, B. (1999). *Divanü Lûgâti't-Türk Tercümesi*. Ankara: TDK Yayınları.

Barthold, V. V. (1997). "Buğra Han". *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul MEB Yay., 760-761.

Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*. (Haz. Hakkı Dursun Yıldız). Ankara: TTK Basımevi.

Cemâl el-Karşî, (1900). *Mülhakât el surâh*. (Neşr. V. Barthold) Turkestan vepoxu mongol's kogo naşestriça, Çaşt' pervaya tekstu, St. Petersburg, 130-135.

Çelebi, İ. (1998). "HIZIR". *TDVİA*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 17, 406-409.

El-Cüveynî, Atâ Melik (1988). *Tarih-i Cihangüşa* (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara: TTK Basımevi.

El-Muheymid, A. (2001). "Karahanlılar ve İslam'ın Yayılmasındaki Katkıları". (Çev. Ali Aksu). *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyet Fakültesi Dergisi*, C. 5, 281-310.

Ercilasun, A. B. (2010). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Erim, N. (2011). Tezkire-i Satuk Buğra Han [65b-89b] (Giriş, Dil-Yazım Özellikleri Transkripsiyonlu Metin, Dizin-Sözlük). Yüksek Lisans, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Edhem, Halil (1927). *Düveli İslamiye*. İstanbul: Milli Matbaa.

Genç, R. (2002). *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*. Ankara: TTK Yayınları.

- Golden, P. B. (2002). *Türk Halkları Tarihine Giriş* (Çev. Osman Karatay), Ankara: KaraM Yayınları.
- Grenard, F. (1900). "La Légende de Satok Boghra Khan et l'Historie". *Journal Asiatique*, XIV, 5-79.
- Grenard, F. (1939a). Satuk Buğra Han Menkıbesi ve Tarih I (Çev. O. Turan). *Ülkü Mecmuası*, 142-154.
- Grenard, F. (1939b). Satuk Buğra Han Menkıbesi ve Tarih II (Çev. O. Turan). *Ülkü Mecmuası*, 47-52.
- Grenard, F. (1939c). Satuk Buğra Han Menkıbesi ve Tarih III (Çev. O. Turan). *Ülkü Mecmuası*, 152-160.
- Grenard, F. (1939d). "Satuk Buğra Han Menkıbesi ve Tarih IV" (Çev. O. Turan). *Ülkü Mecmuası*, 343-350.
- Grigorev, V. V. (1874). "Karachanidy v Maverannagre po Tarichi Muneddzima-basi v osmankom texte s prevodom i primecanijami". *ZVO*, S. 17, 189-258.
- Huncan, Ö. S. (2009). "Satuk Buğra Han". *TDVİA*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 36, 181-182.
- İbnü'l-Esir (1987). *El-Kâmil fi't-Târîh*. (Çev. Abdülkerim Özaydın). İstanbul: Türkiye Matbaacılık.
- Kafesoğlu, İ. (1996). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kurtuluş, R. (1998). "Hudûdü'l-âlem". *TDVİA*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 18, 304.
- Mermer, A. (2009). "Orta Asya'da Dönem ve İlk İslâmî Eserler". Dil ve Edebiyat, Türk Edebiyatı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ekim-2009. Ankara.
- Tekcan M. (2007). *Hakîm Ata Kitabı*. İstanbul: Beşir Kitabevi.
- Nizâmî-i Arûzî (1910). *Çehâr Makâle* (Neşr. Muhammed Kazvîni), Leyden-London.
- Özaydın, A. (2009). "Karahanlılar". *TDVİA*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 24, 404-412.
- Öztürk, Ş. (2009). "Türk Kültüründe Aslan". *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 18-39.
- Pritsak, O. (1977). "Karahanlılar". *MEB İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: MEB Yayınları, C. VI, 251-273.
- Şeşen, R. (1998). *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Togan, Z. V. (1970) *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yasin, Y. (2016). "Karahanlıların Hükümdar Sülalesi Üzerine". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 2016/7, 85-104.
- Yazıcı, T. (1994). "Efrasyâb". *TDVİA*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. X, 478-479.

Yel, A. M. (2003). "Lane-Poole Stanley". *TDVİA*, Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 27, 100-101.

Yıldırım, K. (2016). *Doğu Türkistan'ın Tarihî Coğrafyası*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Yusuf Has Hacib (1991). *Kutadgu Bilig I Metin*. (Haz. R. R. Arat). Ankara: TTK Basımevi.